

УДК:155.25+159.9.072

orcid.org/0000-0003-1434-902X

orcid.org/0000-0002-0384-4829

orcid.org/0000-0002-0316-2561

doi.org/10.5281/zenodo.888382

М.В. Саврасов, О.В. Чернякова, Ю.Д. Фомічева
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний
університет”, м. Слов’янськ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Дане дослідження присвячене психологічному аналізу основних теоретичних аспектів дослідження креативності майбутнього вчителя початкових школи у процесі навчальної діяльності. Аналізуються сучасний науковий стан проблеми креативності майбутнього вчителя початкової школи та опрацьовуються основні перспективні напрями подальших психолого-педагогічних досліджень даної наукової проблематики. Приділяється увага основним психологічним складовим та особливостям прояву креативності особистості майбутнього вчителя початкової школи у ході навчально-виховного процесі сучасного педагогічного ВНЗ.

Ключові слова: особистість, творчість, креативність, майбутній вчитель, студент, початкова школа, навчальна діяльність, структура, умови, зміст.

Н.В. Саврасов ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПОСЫЛОК ИССЛЕДОВАНИЯ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Данное исследование посвящено психологическому анализу основных теоретических аспектов исследования креативности будущего учителя начальной школы в процессе учебной деятельности. Анализируется современное научное состояние проблемы креативности будущего учителя начальной школы и обрабатываются основные перспективные направления дальнейших психолого-педагогических исследований в данной научной проблематики. Уделяется внимание основным психологическим составляющим и особенностям креативности личности будущего учителя начальной школы в ходе учебно-воспитательного процесса современного педагогического ВУЗа.

Ключевые слова: личность, творчество, креативность, будущий учитель, студент, начальная школа, учебная деятельность, структура, условие, содержание.

N.V. Savrasov, O.V. Chernyakova, Yu.D. Fomicheva
**PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THEORETICAL ASSUMPTIONS
RESEARCH CREATIVITY FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS**

This study focuses on the psychological analysis of the basic theoretical aspects of the study of creativity of the future teacher of primary school in the educational activity. It analyzes the current state of the scientific problems of the future creativity of primary school teachers and processed basic perspective directions of further psychological and educational research in the scientific perspective. Attention is paid to the basic psychological components and characteristics of creative personality of the future elementary school teacher in the educational process of modern pedagogical university.

Keywords: personality, creative, creativity, future teacher, student, elementary school, learning activities, structure, condition, contents.

Постановка проблеми. Перманентні зміни соціальної та економічної ситуації в нашій країні призводять до необхідності перегляду основних положень сучасної освіти, в першу чергу вищої педагогічної освіти, з якою безпосереднім чином пов'язане забезпечення держави висококваліфікованими фахівцями-педагогами, що відповідають за повноту, об'єктивність та ефективність передачі молодому поколінню накопиченого досвіду людства. Реалізація цих положень у практичному руслі за своєю сукупністю призводить до цілої низки проблем у системі вищої педагогічної освіти на Україні, що викликані неготовністю випускників педагогічних ВНЗ зіткнутися з деякими особливостями навчання і виховання в умовах сучасної школи. Одними з перших з цією проблемою стикаються саме вчителі початкової школи, від яких залежить ефективність перших кроків дитини у світі справжніх знань, адаптації дитини до нових вимог, до нового соціального оточення, до зміненої ситуації соціального розвитку. Принагідно додамо, що головними особистісно-професійними якостями для сучасного вчителя виступає творчість та вміння правильно приймати педагогічні рішення. Недостатня теоретична розробленість проблеми креативності вчителя початкової школи, як змістово-процесуальної та структурно-функціональної характеристики його творчої активності, обумовлює актуальність та доцільність нашого дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Креативність досить тривалий час залишалася, напевне, однією з найсуперечливіших дефініцій сучасної вітчизняної психології. Саме тому у психологічних словниках, довідниках, енциклопедіях ще двадцять років тому було важко знайти скільки-небудь повноцінну згадку про неї, як самостійний психологічний феномен. Лише під кінець минулого століття у психологічному словнику під редакцією А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського, спостерігається

певна спроба наголосити на невіршеності питання про самостійність та незалежність креативності від інтелекту.

Через призму теорії здібностей автори намагаються розглянути її в якості схильності породжувати незвичайні ідеї, уникаючи при цьому традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації, при цьому у сутнісному аспекті креативність у ті часи досліджується як специфічний вид інтелектуальних здібностей і, одночасно, сукупність творчих здібностей особистості. В той же час, знову ж таки не надаючи креативності наукової феноменологічної автономії, не кажучи вже про самостійність, її приписується властивість складним чином сполучати у своїй структурі здібності та властивості особистості, що в поєднанні з особистісною віковою мінливістю, залежністю від зовнішніх впливів, фактично унеможлиблює або робить малопродуктивною її психологічну діагностику [11, 398].

Наш дослідник К.С. Кисельов, аналізуючи теоретичні аспекти дослідження креативності майбутнього педагога у її сучасному розумінні зокрема зазначає, що зараз креативність розглядається як психологічна характеристика особистості, що залежить від комплексів її більш дрібних рис та не зводиться до інтелекту, втім і наразі наявні певні ускладнення із її психологічною діагностикою та прогнозуванням структурного та рівневого розмаїття її проявів у повсякденному житті [7]. Не можемо не погодитись з автором, що особливо у сфері педагогічної психології, теоретичні похибки у обґрунтуванні психологічної діагностики та психологічної прогностики розвитку креативності є вкрай небезпечним явищем, що вимагає якнайшвидшої локалізації із подальшою верифікацією та доопрацюванням.

М.В. Агулов, досліджуючи суб'єктність майбутнього педагога, стверджує, що «суб'єктність виступає як спосіб життя, властивість, яка отримується і формується завдяки життєдіяльності, внутрішньому потенціалу людини» [1, 186]. Причому, властивості суб'єктності, на думку автора полягають зокрема у наступному: здатність до рефлексії своєї психічної активності, її саморегуляція, самокерування (самокорекція), сприймання самого себе як джерела і виконавця власних дій. Аналізуючи різноманітні структури суб'єктності педагога, автор виділяє в якості їх компонент насамперед творчість, мотиваційно-ціннісні орієнтації, професійну самосвідомість, власну філософію життя, самоприйняття, самоаналіз, емоційне визначення найбільш значущих потреб життєдіяльності, функції регуляції та контролю поведінки, перцептивно-рефлексивні властивості, семантично-інтерпретаційні процеси та інше [1, 187]. У дослідженні З.М. Мірошник креативність входить до ролеграм учителя початкових класів [8].

У наших попередніх дослідженнях, присвячених теоретичному та емпіричному вивченню психологічних складових креативності особистос-

ті, зокрема майбутніх вчителів, ми констатували, що основну роль в структурі креативності майбутніх педагогів відіграють наступні показники творчої, інтелектуальної, емоційної та вольової природи: інтелектуальна емоційність, комунікативна та загальна емоційність; діяльнісна спрямованість, внутрішня мотивація майбутньої професійної діяльності, творча активність; соціальний самоконтроль, сила волі; індекси оригінальності та унікальності за тестом Медніка, індекси оригінальності та розробленості за тестом Торенса тощо [12, 118; 13].

Метою нашої роботи є аналіз основних теоретико-психологічних передумов дослідження креативності особистості майбутнього вчителя початкової школи в процесі навчальної діяльності. Відповідно до поставленої мети дослідження були визначені наступні завдання: 1) визначити сучасні наукові підходи та методологічні передумови дослідження психологічних особливостей креативності особистості майбутнього вчителя початкових класів; 2) розробити психологічну стратегію подальшого наукового дослідження психологічної структури, змісту та механізмів креативності майбутнього вчителя початкових класів; 3) поглибити знання про особливості прояву та можливості цілеспрямованого розвитку основних психологічних складових креативності майбутнього вчителя початкових класів.

Вклад основного матеріалу дослідження. М.І. Гайдур, досліджуючи підготовку майбутніх вчителів до організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів в умовах інформаційного середовища, пропонує використання психолого-педагогічної технології, що повинна реалізовуватися в три етапи (когнітивний, діялісно-пошуковий та самостійно-творчий), кожному з яких притаманна відповідна мета, педагогічні умови, зміст, форми, методи та прийоми роботи, а орієнтиром виступає очікуваний результат. Особливу увагу дослідник приділяє саме самостійно творчому етапу підготовки майбутніх вчителів до організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів, який, на його думку, необхідно мати за мету створення умов для застосування інформаційних ресурсів для організації майбутніми вчителями навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів. На цьому етапі формувального експерименту в процесі реалізації педагогічної умови – підтримка включення майбутнього вчителя в активну творчу діяльність [3]. Автор веде мову про те, що на цьому етапі студенти розробляють та презентують власні творчі проекти що стосуються питань творчого саморозвитку особистості педагога, беруть участь у засіданнях педагогічних нарад із проблем організації навчання, педагогічних інновацій, професійна компетентності вчителя. На нашу думку, саме на самостійно-творчому етапі, на відміну від попередніх, особливого значення набуває психологічний су-

провід та психологічна підтримка становлення майбутнього фахівця-педагога з боку практичного психолога ВНЗ, а в подальшому і психологічна підтримка вчителя-початківця в процесі його професійної діяльності з боку шкільного психолога.

Досліджуючи підготовку майбутніх вчителів початкової школи до педагогічної імпровізації, С.М. Дубяга дійшла висновків, що готовність до педагогічної імпровізації визначається як результат професійної підготовки майбутнього вчителя до творчої педагогічної діяльності, що передбачає потребу у використанні імпровізації під час розв'язання різних педагогічних ситуацій і внутрішній настрій на неї у конкретний момент; глибокi знання психолого-педагогічних дисциплін, предмету викладання та теоретичних основ педагогічної імпровізації; імпровізаційні вміння і навички; комплекс певних особистісних характеристик, таких як гнучкість і оригінальність мислення, винахідливість, педагогічна інтуїція і уява, широкий кругозір тощо [5]. В якості чинника, що забезпечує функціональну структуру підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів авторка розглядає єдність мотиваційно-орієнтаційного, змістово-операційного і оцінювально-рефлексивного компонентів.

Н.Є. Колесник, обґрунтовуючи модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації художньо-технічної творчості учнів та розглядаючи її структурні компоненти (ціле-мотиваційний, інформаційний, дієво-практичний, організаторський, емоційно-ціннісний, рефлексивно-діагностичний, оцінно-результативний) виділяє також творчопошуковий компонент такої підготовки. На основі сучасних наукових досліджень та результатів констатувального етапу експерименту авторка між інших критеріїв та показників готовності майбутніх учителів початкових класів до організації художньо-технічної творчості учнів виділяє творчий критерій, до якого включає зокрема зміст художньо-технічної творчості; вміння реалізувати конструктивно-технологічний підхід до праці; взаємодоповнюваність вербальних, графічних, сенсомоторних дій з різними матеріалами; творчий і нестандартний підходи до професійної діяльності; ігрова діяльність; інтеграція видів мистецтв та інше [6].

І.М. Мужикова, аналізуючи проблему загальної та спеціальної підготовки вчителя початкових класів, зазначає, що образотворче мистецтво виступає як засіб формування їх естетичного досвіду, впливаючи на інтелектуальну, моральну, емоційну сфери, сприяє гармонійному розвитку особистості, допомагає пізнати світ, навчатися жити в ньому за законами краси. В свою чергу, авторка пропонує власну методика формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів, що включає три етапи (підготовчо-мотиваційний, операційно-пізнавальний та творчий). Метою завершального етапу є формування базових знань та

вмінь з образотворчого мистецтва, передбачалося створення умов для застосування досвіду, набутого у процесі вивчення фундаментальних навчальних курсів під час проходження педагогічної практики (підготовка та проведення уроків образотворчого мистецтва, виховних заходів, виставок дитячого малюнка продемонструвати набуті знання та вміння самостійного оперування навчальним матеріалом; оволодіти прийомами навчання молодших школярів на основі вивчення досвіду педагогічних практиків; доповнити і поглибити набуті знання та вдосконалити вміння тощо) [9].

М.Ю. Прокоф'єва, аналізуючи провідний закордонний досвід, намагається розробити модель інтегративної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів – учителів початкових класів, яка включає, на думку авторки має включати: мету й зміст процесу формування педагога інтегративного профілю; завдання й відповідні йому етапи підготовки фахівців; педагогічні умови, які обумовлюють спрямованість структурних компонентів теоретичної й практичної діяльності студента на отримання інтеграційних результатів; структурні компоненти діяльності студентів у період навчання у ВНЗ, пов'язані з контролем, коригуванням, оцінкою результатів своєї навчальної діяльності. До психолого-педагогічних умов професійної підготовки майбутнього фахівця інтеграційного профілю (вихователь дошкільного закладу – учитель початкових класів) авторка пропонує відносити: наповнення інтегрованих навчальних курсів інформацією, спрямованою на формування настанов; забезпечення міжпредметних зв'язків, структурування змісту навчального матеріалу на інтеграційній основі; трансформацію прийомів навчальної роботи студентів в інтегративні вміння; професійно-спрямовану творчу діяльність, що припускає перенесення та трансформацію засвоєних професійно-педагогічних знань, умінь, способів діяльності; системне використання інноваційних технологій навчання студентів, що сприяють інтеграції різних видів діяльності [10].

Л.В. Гарбузенко, вивчаючи процес формування естетичної культури майбутніх учителів початкових класів, зазначає, що продуктивним чинником формування естетичної культури майбутніх учителів початкових класів виступає декоративно-ужиткове мистецтво, яке є частиною національної культури та повинне розглядатися як галузь мистецтва, що художньо-естетично оформлює предметне середовище, створене людиною і відображає його предметно-декоративний світ [2].

Запропонована автором психолого-педагогічна технологія розвитку естетичної культури майбутніх учителів передбачає наявність таких невід'ємних компонент як: забезпечення готовності до проведення навчан-

ня; створення позитивно-емоційного ставлення до оволодіння знаннями та процесу творення; формування у навчальній та науково-дослідницькій роботі знань про національну культуру в цілому та декоративно-ужиткове мистецтво зокрема; формування досвіду практичної та творчої діяльності; оволодіння студентами педагогічними уміннями та навичками організації художньо-творчої діяльності учнів.

П.М. Гусак, досліджуючи теорію та технологію диференційованого навчання майбутніх учителів початкових класів, зазначає що диференційоване навчання розглядається на матеріалах дидактичної підготовки яка є системотвірною основою професійної підготовки майбутнього учителя початкових класів. Дидактична підготовка в умовах вищого закладу освіти реалізовується, перш за все, через систему дисциплін, предметом вивчення яких є процес навчання чи окремі його компоненти або особливості, що розглядаються під різним кутом зору [4]. На думку автора, саме у структурі диференційованого навчання репродуктивна навчальна діяльність студентів (копіювальний та алгоритмічний рівень засвоєння) поступово трансформуються до шабля конструктивної, творчої діяльності (евристичний та пошуковий рівень засвоєння), оскільки саме диференційоване навчання створює умови для активного розвитку студентів, дозволяє працювати кожному в міру можливостей і бажань. Таким студентам пропонується робота в науково-дослідних групах, виступи на наукових конференціях, написання дослідницьких роботи, що створює підґрунтя для підвищення рівня усвідомленості, цілеспрямованості та організованості розвитку свої творчих здібностей [4].

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки з проведеного нами дослідження: 1) визначено та проаналізовано основні наукові-теоретичні підходи до дослідження креативності майбутнього вчителя початкової школи та її психологічних похідних (креативність вчителя як складова педагогічної імпровізації; креативність як характеристика організаційно-творчої активності вчителя; креативність вчителя як умова формування естетичної культури учнів; креативність вчителя як чинник організації інформаційного простору учня; креативність студента як наслідок втілення диференційованої професійної підготовки тощо); 2) встановлено, що у різних системах понять та на різних теоретичних рівнях креативність особистості майбутнього вчителя виступає системоутворюючим чинником успішності його професійного самовизначення та його подальшого професійного становлення; 3) можемо стверджувати, що на сучасному етапі розвитку психологічної та педагогічної наук, їх методологічного підґрунтя, їх діагностичного та розвивального інструментарію повноцінне емпіричне дослідження креативності вчителя початкової школи має стати перспективним напрямком подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агулов М.В. Психологічні чинники динаміки суб'єктності майбутнього вчителя: дис. ... кандидата психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Х., 2010. 214 с.
2. Гарбузенко Л.В. Формування естетичної культури майбутніх учителів початкових класів засобами декоративно-ужиткового мистецтва: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2001. 19 с.
3. Гайдур М.І. Підготовка майбутніх вчителів до організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів в умовах інформаційного середовища: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Ялта, 2010. 17 с.
4. Гусак П.М. Теорія і технологія диференційованого навчання майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. К. 1999. 38 с.
5. Дубяга С.М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до педагогічної імпровізації: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2008. 23 с.
6. Колесник Н.Є. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації художньо-технічної творчості учнів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2007. 22 с.
7. Кисельов К.С. Теоретичні засади дослідження креативності майбутнього педагога // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки. Миколаїв: МНПУ, 2016. № 1(16). С. 188-192.
8. Мірошник З. М. Феноменологія рольової структури особистості вчителя початкових класів. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43, Ч. I. С. 135-141.
9. Мужикова І.М. Методика формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2004. 22 с.
10. Поденко А.В. Організаторські здібності як ресурс копінг-поведінки майбутніх вчителів // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 55. Х.: ХНПУ, 2017. С. 203-210.
11. Прокоф'єва М.Ю. Інтеграція педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів початкових класів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2008. 21 с.
12. Психологія. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 1990. 494 с.
13. Саврасов М.В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». – Х., 2012. 224 с.
14. Саврасов М.В. Психологічні особливості задежності креативності особистості дорослих від профілю професійної діяльності // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. 2014. Вип. 49. С. 125-133.
15. Хомуленко Т.Б., Мірошник З.М. Семантичний простір рольових позицій вчителя // Вісник Одес. нац. ун-ту. Психологія. Т. 16. О.: ОНУ, 2011. С. 170-178.

1. Agulov M.V. Psihologichni chinniki dinamiki sub'ektnosti majbutn'ogo vchitelja: dis. ... kandidata psihol. nauk: spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija». H., 2010. 214 s.
2. Garbuzenko L.V. Formuvannja estetičnoї kul'turi majbutnih uchiteliv pochatkovih klasiv zasobami dekorativno-uzhitzkovogo mistectva: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. K., 2001. 19 s.
3. Gajdur M.I. Pidgotovka majbutnih vchiteliv do organizacii navchal'no-piznaval'noї dijal'nosti molodshih shkoljariv v umovah informacijnogo seredovi-shha: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Jalta, 2010. 17 s.
4. Gusak P.M. Teorija i tehnologija diferencijovanogo navchannja majbutnih uchiteliv pochatkovih klasiv: avtoref. dis. ... dokt. ped. nauk: 13.00.01. K. 1999. 38 s.
5. Dubjaga S.M. Pidgotovka majbutnih uchiteliv pochatkovoї shkoli do pedagogičnoi improvizacii: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. K., 2008. 23 s.
6. Kolesnik N.C. Pidgotovka majbutnih uchiteliv pochatkovih klasiv do organizacii hudozhn'o-tehničnoї tvorčnosti uchniv: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Zhitomir, 2007. 22 s.
7. Kisel'ov K.S. Teoretichni zasadi doslidzhennja kreativnosti majbutn'ogo pedagoga // Naukovij visnik Mikolaïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.O. Suhomlins'kogo. Psihologični nauki. Mikolaïv: MNPU, 2016. № 1(16). S. 188-192.
8. Mirosnyk Z. M. Fenomenolohiya rol'ovoyi struktury osobystosti vchytelya pochatkovykh klasiv. Visnyk KHNPU. Psykholohiya. 2012. Vyp. 43, CH. I. S. 135-141.
9. Muzhikova I.M. Metodika formuvannja bazovih znan' ta vmin' z obrazotvorchoho mistectva v majbutnih uchiteliv pochatkovih klasiv: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. K., 2004. 22 s.
10. Podenko A.V. Organizators'ki zdibnosti jak resurs koping-povedinki majbutnih vchiteliv // Visnik HNPУ imeni G.S. Skovorodi. Psihologija. Vip. 55. H.: HNPУ, 2017. S. 203-210.
11. Prokof'eva M.Ju. Integracija pedagogičnoi pidgotovki majbutnih vihova-teliv doshkil'nih zakladiv i vchiteliv pochatkovih klasiv: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Odesa, 2008. 21 s.
12. Psihologija. Slovar' / Pod obshh. red. A.V. Petrovskogo, M.G. Jaroshevskogo. M.: Politizdat, 1990. 494 s.
13. Savrasov M.V. Emocijno-motivacijni skladovi kreativnosti osobystosti: dis. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Zagal'na psihologija, istorija psihologii». – H., 2012. 224 s.
14. Savrasov M.V. Psykholohični osoblyvosti zadezhnosti kreatyvnosti osobystosti doroslykh vid profilyu profesiynoyi diyal'nosti // Visnyk KHNPU. Psykholohiya. 2014. Vyp. 49. S. 125-133.
15. Homulenko T.B., Mirosnyk Z.M. Semantичnij prostir rol'ovih pozicij vchitelja // Visnik Odes. nac. un-tu. Psihologija. T. 16. O.: ONU, 2011. S. 170-178.

Надійшла до редколегії 10.02.2017 р.